

PÓK ATTILA

1918 emlékezete 2018-ban

A 8-cal végződő évek igen eseménydúsak az új és legújabb kori történelemben. Így 1618–1648 (a vesztfáliai békével záruló harmincéves háború), az 1848-as forradalmak, 1878 (a berlini kongresszus éve), 1938 (az Anschluss és a müncheni szerződés), 1948 (kommunista hatalomátvételek a szovjet blokk országaiban), 1968 (a prágai tavasz és a diákmozgalmak, Martin Luther King meggyilkolása), 1988 (a közép- és kelet-európai rendszerváltások kezdete), vagy 2008 (a legutóbbi, globálissá terjedt gazdasági válság éve). A legfontosabb 8-as azonban tagadhatatlanul 1918, az első világháború záróéve. Mit is jelképez 1918 emlékezete? Leggyakrabban a „hosszú 19. század” végét, a birodalmakra épített európai hatalmi rendszer összeomlását, az etnikailag homogénnek hitt, remélt és akart nemzetállamok korszakának kezdetét, új világhatalmi, nemzetközi kapcsolati viszonyrendszer kialakulását,¹ a tömegtársadalom előretörését, a liberalizmussal és nacionalizmussal versenyre kelő széles körű támogatottságra épített harcos ideológiák zászlóbontását, a modernizáció áttörését² említjük 1918 kapcsán. Száz évvel ké-

¹ DIÓSZEGI István: *A hatalmi politika másfél évszázada. 1789–1939.* MTA TTI, Budapest, 1994.

² Roger GRIFFIN: *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler.* Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2007. – Griffin Hans Blumenbergre hivatkozva ad jó meghatározást a modernizáció jelen szempontunkból fontos eleméről: „a haladást most már nem lehetett a múlt elkerülhetetlen következményének tekinteni, hanem olyan folyamatnak minősítették, amely megfelelő módszerekkel, szervezési formákkal, intézményekkel össze-

söbbről visszatekintve szembetűnő, hogy ettől az évtől kezdve gyorsul fel drámaian, különösen Európában, de nem csak ott, a gazdasági, politikai, kulturális, társadalmi és az addig kevésbé figyelembe vett természeti környezeti átalakulások üteme. Ez utóbbira akarva-akaratlanul egyre több figyelmet fordítunk, hiszen mindannyian tapasztaljuk a klímaváltozást. John McNeill szavaival: „az emberiség, anélkül, hogy szándékosan tette volna, hatalmas, megállíthatatlan kísérletbe kezdett a Földdel. Egy idő után, véleményem szerint, ezt fogjuk a huszadik századi történelem legfontosabb mozzanatának tekinteni, fontosabbnak, mint a második világháborút, a kommunista kísérletet, a tömegek lázadását, a demokrácia terjedését vagy a női egyenjogúság kiterjesztését.”³ Alapvetően alakult át 1918 után az emberi kapcsolatok hálózata, ember és környezete viszonya. A *big history* talán legismertebb képviselője szerint a 20. század (amelynek történeti értelemben 1918-at jelölhetjük meg kezdő évül⁴) meghatározó pillanat a sok milliárd éves bioszféra történetében. Csak egy-két szám e tétel alátámasztására: százezer év alatt nőtt a Föld népessége egymilliárdra (1920-ban 1857 milliárd), 1920 és 2000 között pedig több mint háromszorosára: 6,1 milliárd 2000-ben), a 20. század második felében pedig negyven év alatt kétszereződött meg a bolygónkon élő emberek száma. Drámai a technológiai fejlődés üteme, most nézünk szembe a negyedik ipari forradalom következményeivel, de van olyan felfogás is, amely az információs forradalmat már a ha-

sűrithető és felgyorsítható”. (A szerző saját fordítása – Roger GRIFFIN: I. m. 50.) Griffin ugyanott Reinhart Koselleck gondolatát is idézi, amely szerint a felvilágosodás gondolatvilágában és a francia forradalom gyakorlatában gyökeredzik az a modern nézet, mely szerint a jövő „már nem egy semleges időszáv, amelyet a végzet vagy a sors formál, hanem az emberi tevékenység eredményeként létrejövő kulturális, társadalmi vagy politika elképzelések megvalósítására alkalmas tér”. (A szerző saját fordítása.)

³A szerző saját fordítása. Idézi: David CHRISTIAN: *Maps of Time. An Introduction to Big History*. University of California Press, Berkeley Los Angeles–London, 2004. 440.

⁴Eric HOBBSAWM: *Age of Extremes. The Short Twentieth Century*. Michael Joseph, 1994. Magyarul: Eric HOBBSAWM: *A szélsőségek kora. A rövid XX. század története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1998; GYÁNI Gábor: *A 20. század mint emlékezeti „esemény”*. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0907/gyani.pdf> (Letöltve: 2018.09.01.)

todik innovációs forradalomnak⁵ nevezi. A világgazdaság összteljesítménye mintegy húszszorosára, az átlagos élettartam 35-ről 66 évre nőtt a 20. század során.⁶ Ugyanakkor hatalmasak lettek a szakadékok a világ fejlettebb és fejletlen részei között, 1991-ben a legnagyobb jövedelmű 20 százalék 61-szer nagyobb összeg felett rendelkezett, mint a legszegényebb 20 százalék. Drámai a településszerkezet átalakulása is, 2000-ben körülbelül ugyanannyi ember élt 20 000 feletti lakosságszámú településen, mint kisebb falvakban, városokban. Egyes számítások szerint 2050-ig a Föld népessége további 50 százalékkal nő, az energiafelhasználás 300 százalékkal emelkedik. Mindez és számos egyéb tényező, leginkább a gyakori államhatár-változások, spontán és kikényszerített népességmozgások következtében is a 20. század több érszakot tapasztalt, mint bármely korábbi század.⁷ Az 1000 főre jutó háborús halottak száma globálisan e század során 44,4 volt, a 19. században 16,2, a 16.-ban 3,2.⁸ Témánk szempontjából provokatív kérdés: *mennyiben nyitottak kaput 1918 eseményei e hatalmas átalakulások számára?*

Ez a kérdés lehet egy rendező elv, ha kísérletet teszünk az 1918. év világtörténelmi jelentőségére vonatkozó áttekinthetetlen mennyiségű tudományos és nem tudományos vélekedés áttekintésére. Olyan év volt ez, amikor egy rövid időre minden, addig elképzelhetetlennek vélt változás lehetségesnek tűnt, a háborút közvetlenül nem megtapasztalt régiók sorsa is függővé vált az új nemzetközi rendtől, a nemzeti és szociális mozgalmak kibontakozásától. Európa önmagában nem volt képes rendezni saját sorsát, jövőjét, nem diktálhatott már, csak alkalmaz-

⁵Általában a gőzgép alkalmazásához kapcsolódik a 18. század végi első, az elektromossághoz a 20. század eleji második, az elektronika és az információs technológia térnyeréséhez a harmadik ipari forradalom, napjaink fejleménye pedig az Ipar 4.0, az információs és kommunikációs technológiák, valamint az automatizálás összefonódása, a gazdaság digitális megújulása. A vonatkozó gazdasági, társadalmi problémák elemzésére legújabban lásd: GAÁL Zoltán (szerk.): *Élni és dolgozni a digitális világban*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2018.

⁶David CHRISTIAN: I. m. 444–446.

⁷Uo. 457.

⁸Uo. 458.

kodhatott.⁹ Tovább gazdagítja (vagy bonyolítja) az értelmezések áttekintését, ha az eseményeket és összefüggéseket elemző művek mellett az emlékezés és a történetpolitika, emlékezetpolitika folyamataira is figyelünk.¹⁰

Benyomásom szerint a vélemények, értelmezések következő fő vonulatait érzékelhetjük:

- államok, nemzetek, ideológiák politikai erejét érintő elemzések
- polgárháborús helyzetek, az erőszak problémái
- Németország sorsa
- ember és természeti-társadalmi környezete kapcsolata

Ezeket a témaköröket tekintem át, minden esetben egy-két „cseppben a tenger” esettanulmányra korlátozva, hiszen hoz-

⁹ Ewald FRIE: 100 Jahre 1918/19. Offene Zukünfte. In: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. Online-Ausgabe, 2018/1. Forrás: <http://www.zeithistorische-forschungen.de/1-2018/id=5561> (Letöltve: 2018. 09. 21.)

¹⁰ Az e fogalmak közötti viszony számos vita tárgya: mennyiben hatnak a tudományos kutatás eredményei az emlékezetre és az emlékezetpolitikára? Az angol szóhasználatban megkülönböztetik a *remembering* és a *memory* fogalmát, amelyben a *memory* inkább statikus tudásanyag, a *remembering* viszont interaktív, állandóan alakuló emlékezetet jelent. Minderről néhány fontosabb írás: Paul CONNERTON: Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*, 2008/1. 59–71.; Ineke WESSEL–Michelle L. MOULDS: How Many Types of Forgetting? Comments on Connerton. *Memory Studies*, 2008/3. 287–294.; Jeffrey K. OLICK: Introduction. In: Jeffrey K. OLICK (ed.): *States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection*. Duke University Press, Durham, 2003. 1–16.; James V. WERTSCH: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002; Jay WINTER: Historians and Sites of Memory. In: Pascal BOYER–James V. WERTSCH (eds.): *Memory in Mind and Culture*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009. 252–268. Magyarul: Pierre NORA: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Szerk., elő- és utószó: K. HORVÁTH Zsolt. Atelier Könyvtár–Napvilág Kiadó, Budapest, 2009; K. HORVÁTH Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában: Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe. *Aetas*, 1999/3. 132–141.; K. HORVÁTH Zsolt: *Az emlékezet betegei: időrétegek társadalomtörténeti morfológiája*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2015; GYÁNI Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2016. Gyáni Gábor utal arra, Allan Megillt idézve, hogy a történetírás eredeti, Thuküdidészre visszavezethető hivatása éppen az, hogy ellensúlyozza az emlékezet mindenkori túltengését, és hogy a történeti igazságot ültesse az emlékezet partikularitása (és elfogultsága) ellenében a trónra. GYÁNI Gábor: *A 20. század mint emlékezeti esemény*. Forrás: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0907/gyani.pdf> (Letöltve: 2018. 09. 21.)

zavetőleges teljességre is csak monográfia terjedelmű munka törekedhetne.

Államok, nemzetek, ideológiák politikai ereje

Ritka az olyan év az emberiség történelmében, amelynek során annyi államhatár változott volna meg, mint ebben az évben. S ritka az olyan év is, amely ekkora változásokat hozott volna a nemzetközi kapcsolatok rendszerében, a nagyhatalmak belső politikai, társadalmi helyzetében, érdekérvényesítő képességükben. 1918. március 26-án, röviddel a breszt-litovszki béke megkötése után írta a nagy befolyású, közvélemény-formáló üzletember, Alfred Hugenberg Paul von Hindenburgnak: „Az Oroszországgal kötött béke [...] és a napjainkban aratott nagy győzelem az angolok felett minden német szívet két hatalmas dobbanásra készíteti [...] aki kishitűen kételkedett a német győzelemben és aki sohasem hitt benne, most [...] meg kell bártkoznia e győzelem gondolatával.”¹¹ Egy magyarországi példa: „Mialatt a nyugat legerősebb államai az új világrész segítségével birkóznak Németországgal s a véres küzdelmek elérték tetőfokukat, azalatt a központi hatalmak szépen csöndben tárgyalgatnak az összes keleti kérdésekben. Mire a nagy általános békekonferencia összeül, mi már a Kelet és a Balkán problémáit mind megoldottuk s befejezett tényekkel állunk majd az entente elé” – jövendölte a világháború lezárásáról 1918. június 5-i számában a *Pesti Hírlap*.¹² Néhány hónap alatt azonban minden megváltozott: a nyugati és déli front Németország és a Monarchia minden erőfeszítése ellenére összeomlott, kétmillió amerikai katona beavatkozása visszafordíthatatlanná tette a szövetségesek győzelmét. A katonai vereség azonban, legalább-

¹¹ Robert GERWARTH: *Die Besiegten. Das blutige Erbe des Ersten Weltkrieges*. Siedler Verlag, München, 2017. 32. Az eredeti angol nyelvű kiadás: Robert GERWARTH: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End*. Lane, London, 2016.

¹² Idézi: ifj. BERTÉNYI Iván: A tragédia előszele? A budapesti sajtó Magyarország sorsáról 1918 tavaszán. *Kisebbségkutatás*, 2008/3. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00039/1649.htm> (Letöltve: 2018. 09. 21.)

is elvben, eltérő politikai megoldások számára is utat nyithatott volna. Az amerikai elnök politikai programja azonban egyértelművé tette, hogy már nem lehetett szó megegyezéssel békéről. Felfogása szerint ugyanis nem pusztán az antantcsapatok győzték le Németországot és szövetségeseit, hanem a demokrácia erői diadalmaskodtak a konzervatív, retrográd politikai rendszerek képviselői felett. Ez az a pont, ahol leginkább divergálnak a történelmi vélemények. Azon országok, nemzetek értelmisége és közvéleménye, amelyek a háború utolsó szakaszában kialakult katonai és politikai helyzet, illetve a győztes hatalmak vezetőinek döntése alapján alakíthattak új államot vagy bővíthették területüket, szabadságot és demokráciát hozott új korszak nyitányaként üdvözölték a békekonferencia döntéseit. Különösen érdekes Lengyelország esete, amelynek újjászületését regionális kontextusban, az előzményeket és következményeket elemezve legátfogóbban Timothy Snyder könyve¹³ tekinti át, a lengyel dilemmákat pedig a leginkább problémaérzékeny módon Andrzej Nowak írásai¹⁴ foglalják össze. Az első világháború utáni lengyel politika értékelése a második világháború okkereséséhez kapcsolódó alapkérdés, hiszen a győztes antant érdeke egy határproblémák nélküli, stabil ország lett volna. Piłsudski számára azonban elfogadhatatlan volt egy, a Jagelló-korszak történelmi határai mögé szorított új Lengyelország, s ezt a célt csak a Szovjet-Oroszország elleni háborúval lehetett elérni. S bár a hatalmas lengyel sikert hozó varsói csatát követő rigai békeszerződésben (1921. március 18.) Piłsudski nem érvényesítette ezt a tervét, egyes értelmezések szerint a „gyengeség imperializmusa” destabilizálta a versailles-i békerendszert s ez új háború csíráit vetette el: a szovjet hadsereg erre is emlékezve rohanta le Lengyelországot alig több mint két héttel az 1939. szeptember 1-jei német agressziót követően.¹⁵

¹³ Timothy SNYDER: *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*. Yale University Press, New Haven–London, 2003.

¹⁴ Például: Andrzej NOWAK: *History and Geopolitics: A Contest for Eastern Europe*. Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 2008.

¹⁵ Andrzej NOWAK: *Reborn Poland or Reconstructed Empire? Questions on the Course and Results of Polish Eastern Policy (1918–1921)*. *Lithuanian Historical Studies*, 2008/13. 127–150.; Daniel GRINBERG–Jan SNOPOKO–Grzegorz

Magyar szempontból Erdély révén Románia a legfontosabb, hiszen 1918 a román államiság kiteljesedésének éve, 1918. december 1. a legfontosabb román nemzeti ünnep.¹⁶ Zahorán Csaba kitűnően mutatja be két vezető román történésznek a centenáriumhoz kapcsolódó gondolatait.¹⁷ Ioan Aurel Pop közép-kutató, a kolozsvári egyetem rektora és egyúttal a Román Akadémia elnöke szerint az 1918. december 1-jei gyulafehérvári gyűlés egy évszázados folyamatot, a román fejedelemségek mintegy háromnegyed részben román lakosságú román nemzetállammá válását teljesítette ki. Pop szerint az 1919–1920-as békeszerződések rendszere nem tett egyebet, mint elismerte a románok saját döntéseinek jogosságát. A párizsi békekonferencia rögzítette Európa új térképét, mely sok tekintetben a mai napig érvényes, és a történelemben ez az első olyan döntés, amikor a nagyhatalmak nagyrészt a (lengyel, cseh, szlovák, román, szerb, horvát, szlovén, litván, lett, észt) népek akaratát vették figyelembe, a (német, osztrák–magyar, orosz, osz-

ZACKIEWICZ (eds.): *Lata Wielkiej Wojny. Dojrzewanie do niepodległości 1914–1918* [A Nagy Háború évei. Az érlelődő függetlenség 1914–1918]. Uniwersytet w Białymstoku, Białystok, 2007; Daniel GRINBERG–Jan SNOPOKO–Grzegorz ZACKIEWICZ (eds.): *Rok 1918 w Europie Środkowo-Wschodniej* [Az 1918-as év Közép- és Kelet-Európában]. Uniwersytet w Białymstoku, Białystok, 2010; Daniel GRINBERG–Jan SNOPOKO–Grzegorz ZACKIEWICZ (eds.): *Wielka Wojna poza linią frontu* [A Nagy Háború a frontvonalakon kívül]. Uniwersytet w Białymstoku, Białystok, 2013.

¹⁶ Ioan Aurel Pop szavaival: „1918. december 1-je mindazoknak a legjobb, legszebb és leghasznosabb dolgoknak a megtestesítője, amit a románok – nemzetként, tudatos csoportként – egész történelmük alatt képesek voltak elérni! Akkor a világ legfejlettebb és legsikeresebb példáját követve gyűltek össze. Vagyis azt tették, amit előbb – kronológiai szempontból – a franciák, majd az angolok, az amerikaiak, a németek, az olaszok stb. megtettek. Nem most mondom először, hogy december 1-jén nem Erdély és Románia egyesülését ünnepeljük, hanem egy 1859-ben elkezdett, 1877–78-ban újraindított, Chişinău-ban 1918. március 27-én/április 9-én [a két dátum az eltérő naptárhasználatot jelzi – a szerző], Cernăuţi-ban 1918. november 15-én/28-án folytatott folyamatot, mellyel nem a történelmi tartományok egyesültek az akkori Anyaországgal, hanem az Anyaország ezekkel a tartományokkal. Jean STĂV: Ioan-Aurel Pop: Lucian Boia történemhamisító! *Főtér.ro*. Forrás: https://foter.ro/cikk/20151207_ioan_aurel_pop_lucian_boia_tortenelemhamisito (Letöltve: 2018. 09. 21.)

¹⁷ ZAHORÁN Csaba: Mire való a történelem? Román történészek az egyesülésről. *Trianon100.hu*. Forrás: <http://www.trianon100.hu/blog-cikk/mire-valo-a-tortenelem-roman-torteneszek-az-egyesulesrol> (Letöltve: 2018. 09. 21.)

mán) többnemzetiségű birodalmak feloszlását is szentesítve.¹⁸ A Poppal vitában álló¹⁹ Lucian Boia munkáiban²⁰ az egység *mítoszáról* ír (egész munkásságának központi célja a mítoszok elleni fellépés), tárgyyszerűen bemutatva a Habsburg Monarchia átalakításával kapcsolatos egykorú elképzeléseket, a teljes körű egyesülés opcióit. Boia érvelése szerint Bukarest nem volt képes létrehozni a homogén román nemzetállamot, 1930-ra a 90 megyéből 10-ben már a „kisebbségek” voltak többségben. Az alternatívákat, opciókat, eltérő nézőpontokat mérlegelő Boia munkássága Pop és Boia számos más román bírálója szerint tudományosan megalapozatlan s románellenes külső érdekeket szolgál. Boia fellép mindenfajta román és nem román szélsőséges nacionalizmussal szemben, azonban legújabb könyvében és nyilatkozataiban is mindig leszögezi: Románia állta ki legjobban az 1918 óta eltelt évszázad próbáját, a legstabilabbnak bizonyult az első világháború után formálódott, illetve újraformálódott államok között.²¹

Polgárháborús helyzetek, erőszak

1918 tanulságait mérlegelve az egyik megfontolandó következtetés az lehet, hogy egy bármilyen zilált állapotban lévő, de mégiscsak működő birodalom összeomlása utáni időszak gyorsan és addig ritkán tapasztalt mértékben szabadítja el az erősza-

¹⁸ Augustin PĂUNOIU: Ioan Auerel Pop: Nem ajándékba kaptuk Erdélyt! (interjú). *Főtér.ro*. Forrás: https://foter.ro/cikk/20170609_ioan_aurel_pop_nem_ajandekba_kaptuk_erdelyt (Letöltve: 2018. 09. 21.)

¹⁹ Jean STĂY: I. m.

²⁰ Legújabban magyarul: Lucian BOIA: *Vesztések és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Cser Kiadó, Budapest, 2014; Lucian BOIA: *Az 1918-as nagy egyesülés. Nemzetek, határok, kisebbségek*. Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2018.

²¹ PASZKANZS: Lucian Boia: Hagyjuk a dákokat, az a fontos, hogy a románok az utóbbi évszázadban egységes nemzetnek bizonyultak. De ne képzeljük, hogy e siker után nincs más dolgunk, csak nemzeti tirádákat hangoztatni. *EuroCom – Romániai Sajtófigyelő*. Forrás: <https://eurocom.wordpress.com/2017/11/10/lucian-boia-hagyjuk-a-dakokat-az-a-fontos-hogy-a-romanok-az-utobbi-evszazadban-egyseges-nemzetnek-bizonyultak-de-ne-kepzeljuk-hogy-e-siker-utan-nincs-mas-dolgunk-csak-nemzeti-tiradakat-hangoztatni/> (Letöltve: 2018. 09. 21.)

kot, ahogyan ezt az év elején az orosz, az év végén a Habsburg Birodalom felbomlása utáni fejlemények mutatták. Az 1918-cal kapcsolatos újabb irodalom egyik központi témája ez, egyre több az olyan publikáció, amely az átmeneteket, impériumváltásokat helyi tapasztalatokra építve, alulnézetből vizsgálva árnyalja vagy kérdőjelezi meg a heroikus nemzetépítő narratívákat. Ha megrendül, vagy hosszabb-rövidebb időre eltűnik az államhatalom, akkor a konfliktusok igen gyorsan csapnak át szélsőséges erőszakba.²²

Az első világháborúval összefüggő erőszakterjedés problémáját először, nagy vitát provokálva, Georg L. Mosse fejtette ki.²³ Érvéleése szerint az első világháború tapasztalatainak következtében vált az erőszak a politikacsinálás természetes eszközévé, de a vonatkozó újabb irodalomban ismertetett számos rész kutatás eredményei alapján ezt ma már sokkal árnyaltabban látjuk. Arra utal ugyanis több szerző, hogy a háború, mindaddig, amíg rendet és fegyelmet tudtak tartani a különböző szintű parancsnokok, bármilyen kegyetlen is volt, keretek között tartotta, hol ösztönözte, hol korlátozta az erőszakot. A határtalan kíméletlenség inkább a háború befejeződése után, a legyőzött országok ideiglenesen központi ellenőrzés nélkül maradt területein bontakozott ki. A történeti alapkérdés itt és 1918 más vonatkozásaiban is az, hogy mennyiben gyökereznek a világháború utolsó évében a fasizmus és a kommunizmus minden addigi képzeletet és gyakorlatot felülmúló brutalitásai. Robert Gerwarth meggyőző érvelése szerint a birodalmak romjaira épülő nemzetállamok etnikailag és vallási szempontból is homogén társadal-

²² Robert GERWARTH: I. m. – A témakörrel legutóbb lásd a *Remembrance and Solidarity Studies in 20th Century European History* 2018. májusi számát: *Violence in 20th Century European History: Commemorating, Documenting, Educating*.

²³ George L. MOSSE: *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford University Press, Oxford, 1990. különösen 159–182. Németül: George L. MOSSE: *Gefallen für das Vaterland: nationales Heldentum und namenloses Sterben*. Klett-Cotta, Stuttgart, 1993; Dirk SCHUMANN: *Gewalterfahrungen und ihre nicht zwangsläufigen Folgen. Der Erste Weltkrieg in der Gewaltgeschichte des 20. Jahrhunderts*. Forrás: <https://zeitgeschichte-online.de/thema/gewalterfahrungen-und-ihre-nicht-zwangslaeufigen-folgen> (Letöltve: 2018. 09. 21.)

makat kívántak létrehozni, az eredmény azonban nem ez lett. Ha kisebb méretekben is, az új „nemzetállamok” lakosságának etnikai összetétele majdhogynem ugyanolyan heterogén volt, mint a felbomlott birodalmak népessége, de politikai rendszereik és vezetőik nem rendelkeztek a sokféleséget kezelni képes gyakorlattal, tapasztalattal. Ez vezetett a véres pogromokhoz, a kisebbségek diszkriminálásához. Az első világháború elején még a hagyományos logika a mérvadó, a harc a hegemóniáért zajlik az európai kontinensen, az orosz forradalmak után azonban már az új társadalmi és politikai formák kiépítése is napirendre kerül. E vonatkozásban hatalmas a különbség Kelet- és Nyugat-Európa között. Míg Nyugaton 1918. november 11-én központi parancsra letették a fegyvert, addig ez Keleten, kellő erejű központi hatalom hiányában, elképzelhetetlen volt, még évekig zajlottak az összecsapások. Az 1918–1923 közötti időszak ukrainai, lengyelországi, oroszországi, baltikumi, balkáni eseményei, az itteni harcokban tapasztalt erőszak Gerwarth érvelése szerint inkább előzménye a második világháború barbárságának, mint az első világháború maga. Szintén Gerwarth emlékeztet arra, hogy jelenünk két súlyos, nemzetközi politikai feszültségeket, sok áldozatot követelő problémagóca is ebből az időszakból eredeztethető: az „Iszlám Állam” az első világháború eredményeként felszámolt iszlám kalifátus visszaállítását követeli,²⁴ míg az ukrán–orosz konfliktusban hivatkozási alap a háború utáni rövid életű önálló Ukrajna. Ez persze csak két különösen aktuális példa, számos munka részletezi ennek az időszaknak az örökségét.²⁵ Innen eredeztethető például az a folyamat, amely oda vezetett, hogy a második világháborúban több civil veszítette életét, mint hivatásos vagy besorozott katonára. Ez a megállapítás aligha relativizálja korábbi századok kegyetlenségeit, hanem Gyáni Gábor értő értelmezése szerint a 20. század talán legdöntőbb tartalmi meghatározó jegye „a

²⁴ David FROMKIN: *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. Henry Holt & Company, New York, 2009; Adnan KHAN: *100 years of the Middle East: The Struggle for the Post Sykes-Picot Middle East*. Maktaba Islamia Publications, 2016.

²⁵ Legújabbban: Jörn LEONHARD: *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt, 1918–1923*. H. Beck, München, 2018.

tomboló erőszak ismételt fellobbanása és több egymást követő nemzedék életében játszott meghatározó szerepe. Amikor ez történt, az emberiség jócskán előre haladt már a civilizálódás történelmi folyamatában, komoly sikert érve el az erőszak megszelídítése terén; a nyers erőszak helyett egyre inkább humánus módszerekkel akarta és tudta megoldani az emberi konfliktusokat, s mindez ráadásul a törvény és az erkölcs magaslatára is emelkedett egyszersmind.” Legalábbis az elvek szintjén, hiszen a 19. század nagy háborúi is sok kegyetlenséggel jártak, ugyanakkor e században született meg az áldozatok szenvedéseit könnyíteni kívánó Vöröskereszt gondolata és gyakorlata is. „Ilyen körülmények között a brutalitás 20. században jelentkező megnyilvánulásai különösen sokkoló, váratlan és traumatizáló következménnyel járnak, mert »felkészületlenül« érik áldozataikat, akik közé bárki bármikor bekerülhet, aki e korban él.”²⁶ Ezt az általános megállapítást annyiban árnyalhatnánk, ha mérlegeljük Peter Gay (1923–2015) vonatkozó gondolatait is. Véleményem szerint az erőszak problémáját a legátfogóbban a közelmúltban elhunyt, a hitleri Németországból menekült nagy tekintélyű amerikai művelődéstörténész ágyazta be a modern kori európai történelem fő áramlataiba. Gay nem ért egyet a „hosszú 19. század” hagyományos felfogásával, amely szerint a francia forradalomtól az első világháborúig terjedő időszak az egyéni és kollektív szabadságjogok térnyerésének időszaka, szerinte inkább az egyéni és csoportos agressziók visszaszorításáról szól ez az időszak, a világháború az agresszió visszaszorítására tett kísérletek kudarcát jelenti.²⁷ Nem ritka az a felfogás sem, amely a harcos gyűlöletet és a háborút tekinti az emberi társadalom természetes állapotának, a béke és a szeretet e vélemény szerint inkább a kivétel, mint a szabály.²⁸ A problémakör ma egyre gyakrabban idézett „klasszikusa” Carl

²⁶ GYÁNI Gábor: *A 20. század mint emlékezeti esemény*. I. m.

²⁷ Peter GAY: *The Cultivation of Hatred. The Bourgeois Experience Victoria to Freud*. W. W. Norton & Company, New York–London, 1993.

²⁸ Barbara GALAKTIONOW: *Wie sich Gewalt nach dem Ersten Weltkrieg durch Europa gefressen hat*. Forrás: <http://www.sueddeutsche.de/politik/historiker-robert-gerwarth-wie-sich-gewalt-nach-dem-ersten-weltkrieg-durch-europa-gefressen-hat-1.3392179>. (Letöltve: 2018. 09. 20.); Robert GERWARTH–John HORN

Schmitt, aki először 1927-ben fejtette ki a politika lényegéről szóló elméletét.²⁹ Schmitt szerint „A specifikus politikai megkülönböztetés, melyre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetők, a barát és ellenség megkülönböztetése. [...] Az ellenség éppen a másik, az idegen, és lényegéhez elegendő, hogy különösen intenzív értelemben egzisztenciálisan valami más és idegen, úgy, hogy szélsőséges esetben konfliktusok lehetségesek vele, melyek nem dönthetők el sem előzetesen meghozott általános normatív szabályozással, sem a konfliktusban részt nem vevő és ezért pártatlan harmadik ítéletével.”³⁰ Schmitt 1918-as (harmincéves volt ekkor) tapasztalatai is formálhatták ezt a máig ható kisugárzású művet. És ne felejtjük: 1918-ban jelent meg Oswald Spengler hatalmas ívű munkájának, *A Nyugat alkonyának* első kötete is, Percz László lényegre törő értelmezésében: „*A Nyugat alkonya* az összeomlás pillanatában három hangot pendít meg: az antiliberalizmus politikai és az antipozitivizmus filozófiai tradíciójának, illetve a relativizmus életérzésének hangját. A három hang együtt olvad a könyv kolosszális hatását eredményező, ellenállhatatlan szimfóniába.”³¹ Mindez arra készíti az első világháború utáni közép-kelet-európai erőszak kutatóját, hogy tágabb összefüggésben próbálja értelmezni a jelenséget. A legsikeresebb próbálkozás erre megítélesem szerint a Jochen Böhrer és Joachim von Puttkamer

(eds.): *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford University Press, Oxford, 2012.

²⁹ Carl SCHMITT: Der Begriff des Politischen. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 1927/1. 1–33. Könyv formában: Duncker&Humblot, 1932.

³⁰ Carl SCHMITT: *A politikai fogalma*. Osiris Kiadó–Pallas Stúdió–Attraktor Kiadó, Budapest, 2002. 19.; Niklas OLSEN: Carl Schmitt, Reinhart Koselleck and the Foundations of History and Politics. *History of European Ideas*, 2011/2. 197–208.; GEDŐ Éva: Carl Schmitt politikumfelfogása. *Századvég*, 2007/1. 79–104. Carl Schmitt karrierje az első világháború idején ível fel, a német vereség cezúra az ő pályáján is, elveszti strassburgi egyetemi állását. Kevésbé ismert a *SUMMA* című folyóiratban az év során publikált *Die Buribunken* című, a 21. század elgépesített, autoriter politikai rendszerek által formált világát előrevetítő szatirikus disztópiája. Carl SCHMITT: Die Buribunken. *Summa*, 1917-1918/1. 89 ff.

³¹ PERCZ László: Gyászjelentés, két kötetben. *Népszabadság*, 1995. január 3.

által szerkesztett kötet,³² és ezen belül is Philipp Ther tanulmánya.³³ Ther az első Balkán-háborútól a második, lausanne-i, török békeszerződésig terjedő időszakot (1912–1923) definiálja „hosszú” első világháborúként, és hosszan érvel amellett, hogy az etnikai tisztogatás mint a homogén nemzetállam létrehozásának egyik lehetséges nemzetközi politikai eszköze nyugat-európai gondolat és gyakorlat is. Tételét az elzászi németek első világháború utáni sorsával bizonyítja.³⁴ Igen határozott álláspontot képvisel Gerd Krumeich, aki többek között a hitleri propaganda példájára hivatkozva érvel amellett, hogy a tényleges háborús élmények emléke fakul, a nagy hatású „élményeket” utólag, politikai instrumentalizáció céljából konstruálják.³⁵

Az 1918. év szélsőséges erőszakkal összefüggő eseményei között Magyarországon ritkán szoktuk emlegetni a modern kor talán legrövidebb polgárháborúját, a finnországi fehérek és vörösök 1918. január 28. és május 15. közötti konfrontációját, amely Finnország mintegy 3 milliós lakosságából közel 200 000 főt mozgósított. Következtében körülbelül 30 000-en haltak meg, s közülük több volt a megtorlások (a vörös- és fehérterror), mint a harcok áldozata. A cári rendszer összeomlása hozta létre a hatalmi vákuumot az Orosz Birodalom hátszögében.³⁶ Az új orosz vezetés elismerte Finnország december 6-án kikiáltott függetlenségét, az államforma és a külpolitikai orientáció ügyében azonban rendkívül megosztott volt a finn társadalom. A né-

³² Jochen BÖHLER–Włodzimierz BORODZIEJ–Joachim VON PUTTKAMER (eds.): *Legacies of Violence. Eastern Europe's First World War*. Oldenbourg Verlag, München, 2014.

³³ Philipp THER: Pre-Negotiated Violence: Ethnic Cleansing in the 'Long' First World War. In: Jochen BÖHLER–Włodzimierz BORODZIEJ–Joachim VON PUTTKAMER (eds.): I. m. 259–284.

³⁴ A témáról részletesen lásd: Bernard WITTMANN: *Une épuration ethnique à la française. Alsace-Mosell 1918–1922*. Yoran, 2016.

³⁵ Gerd KRUMEICH: *Präsenz des Krieges im Frieden. Zum mentalitätsgeschichtlichen Phänomen der Brutalisierung der politischen Kultur in der Weimarer Republik*. Forrás: <https://literaturkritik.de/id/12430> (Letöltve: 2018. 09. 21.) – Krumeich a német-francia történészegyüttműködés meghatározó személyisége, a Péronne városában működő emlékezetpolitikai intézmény, a Historial de la Gand Guerre egyik alapítója.

³⁶ Anssi HALMESVIRTA (szerk.): *Finnország története*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2001. 231–238.

metek a fehéreket, Szovjet-Oroszország a vörösöket támogatta. A rövid, de igen véres háború főszereplője a finn történelem legismertebb, legelismertebb, de maig vitatott ikonikus személyisége, Carl Gustaf Mannerheim. Az orosz hadsereg egykori tisztje következetesen megvalósított katonai stratégiával és sikeres politikai manőverezéssel vitte győzelemre a fehéreket. Későbbi óriási katonai és politikai sikerei ellenére Mannerheim maig vitatott személyiség. Amikor 2004-ben a finn rádió minden idők legnagyobb finnjenek nyilvánította, emlékművére a mészáros szót festették. A magyar emlékezetpolitika szempontjából különösen a tamperei események emlékezetének feldolgozása érdekes. Tamperében zajlottak ugyanis a polgárháború legvéresebb eseményei. Mannerheim néhány hét alatt elfoglalta a vörösök főhadiszállását. Az azonnali kivégzéseket tiltó parancsa ellenére mintegy 7000 vöröst gyilkoltak meg és több mint 11 000 vöröst vittek táborokba.³⁷ Az emlékezet azonban csak a mintegy 1000 fehér áldozatra figyelt az 1930-as évek végéig, amikor a Szovjetunióval vívott Téli Háború relativizálta a vörös–fehér elentétet. Az 1980-as évektől mind publikációkban, mind a Finn Nemzeti Múzeum új állandó kiállításán már kiegyensúlyozottá vált az emlékezés. Az áttörést azonban a vörösök fegyvertételének 90. évfordulóján, 2008. április 6-án Barátok Napja címmel az események élőképekben történő megjelenítése hozta. Ennek keretében bemutatták mindkét oldal cselekedeteit, és így – a vonatkozó írások szerint – sikerült feloldani a sok évtizedes traumát, és egyre inkább teret kapott az a nézet, amely szerint el is kellene felejteni ezt a polgárháborút.³⁸ A finn eset, ha nem is példaként, de elgondolkodtató tanulságként szolgál-

³⁷ Risto ALAPURO: Coping with the Civil War of 1918 in Twenty-First Century Finland. In: Kenneth CHRISTIE–Robert CRIBB (eds.): *Historical Injustice and Democratic Transition in Eastern Asia and Northern Europe: Ghosts at the Table of Democracy*. Routledge-Curzon, London, 2002. 169–183.; Mandy LEHTO: Remembering the Finnish Civil War: Confronting a Harrowing Past. In: Kenneth CHRISTIE–Robert CRIBB (eds.): I. m. 184–197.

³⁸ Tuomas TEPORA–Aapo ROSELIUS (eds.): *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy (History of Warfare)*. Lam Edition, Brill, 2014; Roy BLOMSTROM: *Silences: A Novel of the 1918 Finnish Civil War*. Shuniah House Books, 2017.

hat az 1918–1919 Magyarországot felidéző magyar emlékezetpolitika számára.

Németország sorsa

1918 egyetemes történeti szempontból kiemelkedően fontos eseménye a német forradalom. Az 1970–1980-as évek egyik legtekintélyesebb (nyugat)német történésze, Karl Dietrich Erdmann szerint Németország mindenkori politikai útkeresései során meghatározó volt az 1918–1919-es forradalmak értelmezése, értékelése, emlékezete. Az alapkérdés az, hogy volt-e alternatívája mindannak, ami az összeomlás utáni Németországban történt. Egy lehetséges értelmezés szerint politikai fordulat zajlott le társadalmi forradalom nélkül, olyan „félforradalom”, amit a demokrácia erőinek teljes veresége követett 1933-ban. A problémakör a német történelem egyik legtöbbet kutatott és értelmezett kérdése, hiszen a nemzetiszocializmus, majd a német kommunista állam legmélyebbre nyúló gyökereit keresve előbb-utóbb mindig ide jutunk. Az említett „félforradalom”-felfogás avval érvel, hogy az 1918 késő őszen kialakult hatalmi vákuumban a radikális baloldali hatalomátvételt sikerült elhárítani, a jobboldal azonban megőrizte pozícióit. Több stabilitást ígért a mérsékelt jobboldal együttműködése a háború előtről „tovább élő” konzervatív elittel, mint a baloldal integrálása a vezetésbe. A vonatkozó kutatások fő iránya kimutatta, kimutatja a weimari demokrácia gyenge alapjait. 1918. november 9., a német köztársaság kikiáltásának napja nem egy államcsínyre emlékezik, hanem egy hosszabb, a forradalmat előkészítő erjedésre, amelynek során különböző politikai és társadalmi erők feszültek egymásnak.³⁹ Sajátos ellentmondás alakult ki

³⁹ Volker STALMANN: Die Wiederentdeckung der Revolution von 1918/19. Forschungsstand und Forschungsperspektiven. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 2016/64. 521–541.; Mark JONES: *Founding Weimar. Violence and the German Revolution of 1918–1919*. Cambridge University Press, Cambridge, 2016; Mark JONES: *Am Anfang war Gewalt. Die deutsche Revolution 1918/19 und der Beginn der Weimarer Republik*. Propyläen Verlag, Berlin, 2017. Kritikája: Dirk SCHUMANN: *M. Jones: Die deutsche Revolution 1918/19*. Forrás:

a demokráciában gyakorlatlan társadalom valóságos helyzete és a weimari alkotmány demokratikus szelleme között.⁴⁰ Nagy feltűnést keltett ez év elején a vitathatatlan tekintélyű Gerd Krumeich kijelentése, amely szerint az első világháború utáni német közgondolkodást nagymértékben befolyásoló és minden mértékadó történész által kritizált tördőfés legenda, amely szerint Németország nem a frontokon, hanem az otthoni destruktív politikai mozgalmak eredményeként veszítette el a háborút, nem megalapozatlan. Krumeich egyik érve szerint, amikor 1918. szeptember végén a hadsereget irányító Ludendorff fegyverszünet megkötését javasolta a politikai vezetésnek, azt mind Hindenburg, mind Max von Baden kormánya rosszul értelmezte. A fegyverszünetet Krumeich szerint nem stratégiai döntésnek, hanem időleges taktikai húzásnak kellett volna tartaniuk. A teljes megadás híre váltotta ugyanis ki a kieli matrózfelkelést: ilyen helyzetben az angolok elleni harc kollektív öngyilkosságnak látszott. Krumeich szerint (aki leginkább katonanaplókat, a fronton írott feljegyzéseket használ érve alátámasztására) a „leplezett katonasztrájk” („verdeckte Militarstreik”), sok ezer katona parancsmegtagadása és dezertálása nem az ellenség túlerejének, hanem az otthoni bizonytalanságról, káoszról, katasztrófahangulatról szóló híreknek volt betudható. Igen határozottan lépett fel ezen értelmezés ellen Jörn Leonhard freiburgi történészprofesszor, az első világháború történetéről írott legfrissebb terjedelmes és sikeres német szintézis szerző-

<https://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-27742> (Letöltve: 2018. 09. 21.)

⁴⁰ Minderre: Reinhard RÜRUP–Peter BRANDT (Hrsg.): *Volksbewegung und demokratische Neuordnung in Baden 1918/19. Zur Vorgeschichte und Geschichte der Revolution*. Thorbecke Verlag, Stuttgart, 1991; Reinhard RÜRUP: *Die Revolution von 1918/19 in der deutschen Geschichte*. Friedrich Ebert Stiftung, Bonn, 1993; Julian AULKE: *Räume der Revolution. Kulturelle Verräumlichung in Politisierungsprozessen während der Revolution 1918–1920*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015; Klaus WEINHAUER–Anthony McELLIGOTT–Kirsten HEINSOHN: Introduction. In Search of the German Revolution. In: Klaus WEINHAUER–Anthony McELLIGOTT–Kirsten HEINSOHN (Hrsg.): *Germany 1916–1923. A Revolution in Context*. Transcript-Verlag, Bielefeld, 2015. 7–35., 19.; Daniel SCHÖNPLUG: *Kometenjahre. 1918 – Die Welt im Aufbruch*. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2017. – Igen jól használható áttekintés: Ewald FRIE: I. m.

je.⁴¹ Leonhard szerint a személyi és anyagi veszteségek alapján a német vereség 1918 nyarára-őszére egyértelművé lett, akkor is, ha ezt nem minden kortárs látta így. Szerinte a tördőféselmélet bármilyen formájú és mértékű újraélesztése igen veszélyes: a felelősségelhárításnak ez a gondolatköre mérgezte meg a születőben lévő weimari köztársaság politikai kultúráját.⁴²

Ember és természeti-társadalmi környezete kapcsolata

Miért követte a demokratikus értékrend győzelmét, egy, a nemzetközi konfliktusok tárgyalásos feloldását elvben lehetővé tevő intézményrendszer kialakítását egy, a Nagy Háborúnál is sokkal nagyobb rombolást okozó, a pusztítás legsötétebb ösztöneinek utat nyitó, az egész világot sarkaiból kifordító háború? A mai világ politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális fejleményeit figyelemmel kísérni próbáló történész számára az 1918-cal kapcsolatos egyes újabb kutatási eredmények és vélekedések áttekintése azt mutatja, hogy korántsem zárhatók le az ezt az alapkérdést vizsgáló kutatások. Olyan alapvető, nagy hatású változások olyan rövid idő alatt, mint 1918 utolsó hónapjaiban, sem korábban, sem később nem történtek a világ, különösen Európa történetében. Ha a globális és mikroperspektívákat párhuzamosan próbáljuk érvényesíteni, akkor a birodalmi és radikális nemzetállami politikai programok szembesüléséhez hasonló fontosságúnak tűnik két nagy problémakör vizsgálata. Az egyik a spanyolnátha, amely néhány hónap alatt több áldozatot követelt, mint a Nagy Háború,⁴³ a másik egy mentalitás térnyerése: a kegyetlen pusztítás politikailag és morálisan elfogadható határának kitolása a végletekig.⁴⁴

⁴¹ Jörn LEONHARD: *Die Büchse der Pandora*. C. H. Beck, München, 2014.

⁴² Sven Felix KELLERHOFF: *Das ist der wahre Kern der Dolchstoß-Legende*. Forrás: <https://www.welt.de/geschichte/article173991185/Kriegsende-1918>. (Letöltve: 2018. 09. 21.)

⁴³ Laura SPINNEY: *Pale Rider: The Spanish Flu of 1918 and How It Changed the World*. New York, Random House, 2017; Albert MARRIN: *Very, Very, Very Dreadful: The Influenza Pandemic of 1918*. Alfred A. Knopf, New York, 2018.

⁴⁴ Gerd KRUMEICH: I. m.

A spanyolnátha történetének globális kutatása az 1990-es években bontakozott ki, a témával foglalkozók első nagy konferenciáját 1998-ban tartották Fokvárosban. Az Európán kívüli kontinenseken ez a csak a középkori pestisjárványhoz hasonlítható súlyos betegség sokkal fontosabb, sokkal több áldozatot követelő esemény volt, mint a háború. Globálisan 1918 márciusa és 1920 márciusa között az akkori emberiség mintegy egyharmada kapta meg a fertőzést, és a különböző számítások 50 és 100 millió között becsülik a halálos áldozatok számát. Ez a világ akkori lakosságának mintegy 2,5–5 százaléka. Legerőteljesebben 1918. szeptember közepe és december közepe között tombolt a járvány. Különösen érdekes Svájc esete.⁴⁵ A háborúban semleges országot 1918 júliusában érte el a járvány, amely különösen a hadsereg soraiban pusztított. A lakosság fele megfertőződött, több mint 24 000-en, leginkább 21 és 40 év közötti férfiak haltak meg. A hatóságok nem voltak felkészülve ilyen gyorsan terjedő, ilyen súlyos egészségügyi katasztrófára, ezért a háború utolsó hónapja során széles körű tüntetések követelték a hatékony intézkedéseket. A fegyverszünet megkötése idején zajlott Svájc modern kori történetének legsúlyosabb politikai válsága. Több mint 250 000 ember sztrájkolt, a kormányzat pedig 100 000 fős fegyveres erőt mozgósított lecsillapításukra. A járvány után a kormány a hadsereg mintegy 3000 halottját háborús hősnak próbálta minősíteni.

Értelmezhető 1918 a művészeti, irodalmi modernitás szimbolikus kezdő éveként is. A centenáriumi év során egy brüsszeli központú kulturális egyesület (BOZAR) számos konferenciát, könyvbemutatót, hangversenyt, színházi bemutatót szervezett e tétel bizonyítására.⁴⁶ A háború és a háborút közvetlenül meg-

⁴⁵ Patrick KURY: Influenza Pandemic (Switzerland). *International Encyclopedia of the First World War*. Forrás: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/influenza_pandemic_switzerland (Letöltve: 2018. 09. 21.)

⁴⁶ Forrás: <https://www.bozar.be/en/homepages/73650-agera> (Letöltve: 2018. 09. 21.) Az eseménysorozatot többek között támogatták, támogatják cseh, finn, lengyel, német, román, szlovák állami és civil intézmények. Lásd erről a *Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach* című, 2017. május 10–12. között Ljubljánában rendezett konferenciáról készült beszámolót: Mateja GABER: *Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Forrás: <https://www.>

előző évek káosza, a forradalmak, a mindent átformáló változások lehetőségének mérlegelése, majd megélése rendkívül termékeny termőtalajt biztosított a művészi kreativitás számára az irodalomban, a képzőművészetben, a zenében, régiókban Adytól Schönbergig, Kassáktól és Kafkától Musilig, Moholy-Nagyig, Malevicsig.⁴⁷ A háború traumái sokban járultak hozzá a lélektan, a pszichiátria fejlődéséhez is, az 1918 történetéhez kapcsolódó irodalom e szempontokat is egyre gyakrabban veti fel.⁴⁸

Mit is válaszolhatunk e rendkívül vázlatos áttekintés következtetéseként a bevezetőben felvetett kérdésre: mennyiben nyitottak utat 1918 eseményei a 20. század hatalmas gazdasági, kulturális, politikai, társadalmi átalakulásai számára?

Az év végén mindezen szempontokból nézve egészen más volt a világ, mint az év elején. Ez talán 1918 legfőbb üzenete, amit azután az azóta eltelt évszázad események végtelen sorával bizonyított: a változások üteme egyre gyorsul, egyre-másra kell újabb és újabb politikai cselekvési és társadalomtudományi fogalmi-elemzési kereteket keresni, ha megkíséreljük elkerülni a minden eddiginél nagyobb katasztrófák bekövetkeztét. A kora társadalmának mozgásait érzékelné próbáló és annak számára hasznosítható üzenetet megfogalmazni szándékozó történész,

hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-7237 (Letöltve: 2018. 09. 21.)

⁴⁷ A témakört először John Lukács, Carl Schorske, Hanák Péter, Berend T. Iván munkái elemezték az 1980-as, 1990-es években. Ulrich HERBERT: *Europe in High Modernity. Reflections on a Theory of the 20th Century.* *Journal of Modern European History*, 2007/1. 5–20. Továbbá: August NITSCHKE (Hrsg.): *Jahrhundertwende: Der Aufbruch in die Moderne 1880–1930.* Rohwolt, Reinbek bei Hamburg, 1990. A témakör alapkönyve: Iván BEREND T.: *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II.* University of California Press, Los Angeles, 1998. A könyv első változata: BEREND T. Iván: *Válságos évtizedek. A 20. század közép- és kelet-európai történetének interpretációja.* Magvető Kiadó, Budapest, 1987.

⁴⁸ Greg EGHIGIAN: *The First World War and the Legacy of Shellshock.* *Psychiatric Times*, 2014/4. Forrás: www.psychiatrytimes.com/history-psychiatry/first-world-war-and-legacy-shellshock (Letöltve: 2018. 09. 21.); Martin LENGWILER: *Zwischen Klinik und Kaserne: Die Geschichte der Militärpsychiatrie in Deutschland und der Schweiz 1870–1914.* Chronos Verlag, Zürich, 2000; Susie GROGAN: *Shell Shocked Britain. The First World War's Legacy for Britain's Mental Health.* Pen & Sword Books Ltd., Barnsley, 2014.

naivitással ötvözött optimizmusát most sem feladva, evolúciós biológiával foglalkozó barátjának munkásságára utalhat befejezésül:⁴⁹ az evolúció nyertesei a konfliktusokat kooperációval feloldó élő szervezetek voltak az első replikátorok sejtekké szerveződésétől a nyelvi kommunikáció kialakulásáig. Ha nem adjuk fel azt a meggyőződésünket, hogy az emberi társadalom történetében is van evolúció, akkor a kooperációban rejlő válságkezelés lehetőségeinek feltárásában láthatjuk a történész munkájának manapság oly gyakran számonkért egyik hasznát.

⁴⁹ SZATHMÁRY Eörs–John Maynard SMITH: *A földi élet regénye. A földi élet születésétől a nyelv kialakulásáig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.